

Türkiye’de “Sol Faşizm” ya da Otoriter Modernizm 1923-1946

Zafer Toprak
27 Mayıs 2006

http://www.obarsiv.com/cagdas_turkiye_seminerleri_0506.html

OSMANLI BANKASI
ARŞİV VE ARAŞTIRMA
MERKEZİ

Garanti Bankası kuruluşudur

Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi'nde yapılan konuşma metni, araştırmacıların kişisel kullanımları için web sayfamıza konulmaktadır. Bu konuşma metinleri, ticari amaçlarla çoğaltılıp dağıtılamaz veya Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi'nin izni olmaksızın başka kurumlara ait web sitelerinde veya veritabanlarında yer alamaz.

TÜRKİYE'DE “SOL FAŞİZM” YA DA OTORİTER MODERNİZM 1923-1946

Zafer Toprak

Pierre Milza, uluslararası ilişkiler ve faşizm üzerine uzman bir kişi. İki dünya savaşı arası rejimler üzerine eğilmiş, çalışmaları Kıta Avrupası'nı aşmış. “Faşizmler”¹ adlı kitabı yazarın özgün yapıtlarından biri. Yüzyıl başından yola çıkarak İtalyan faşizminin ve Alman nasyonal sosyalizminin doğuş ve gelişimini çöküş evresine kadar getiriyor. Cihan Harbi ertesini ekonomik ve toplumsal sorunlar, 30’lu yılların Büyük Buhran’ı, sanayi devrimi ile birlikte geleneksel toplumların çöküşü, elitlerin kitleleri kaynaştıramaması, demokratik gelenekten yoksun ülkelerin açmazları, dünya ölçeğinde savaşın ve Ekim devriminin travması kitapta ayrıntılı bir biçimde ele alınıyor. Pierre Milza’nın “Faşizmler” adlı eseri yanısıra “Fransa’da “Faşizmler ve Gericici İdeolojiler, 1919-1945”², “ İtalyan Faşizmi ve Fransız Basını”³, “ Fransız Faşizmi – Dün ve Bugün”⁴ başlıklı kitabı var. Ayrıca Serge Berstein ile birlikte “İtalyan Faşizmi”⁵ adlı kitabı yazmış.

Faşizm tarihçiliğinin gündeminden düşürmediği bir konu. 1914-1945 arası Avrupa’nın dünya üstünlüğünü yitirdiği bir dönem. Öte yandan Avrupa’nın rejim sorunlarının en üst düzeyde sorgulandığı bir evre. Tarihçiliğinin, ve özellikle Fransız tarihçiliğinin Faşizm ile bu denli yakından ilgilenmesi doğal. Almanya tarafından işgal edilmiş, bu arada kendi bünyesinde faşizmi bilfiil yaşamın bir ülkesi. II. Dünya Savaşı ve faşist Vichy evresi⁶ Fransa’da hâlâ tarihçilerin gündemini işgal ediyor. Faşizme ve Nazi Almanyası’na arka çıkan bir siyasal oluşum 20. yüzyılın yirmili ve otuzlu yıllarında Fransa’da da yeşermiş. Robert Soucy’nin⁷ ve Pierre Milza’nın eserleri bu alana

derinlik kazandırıyor.

Günümüz faşizm literatürü artık geçmişe daha serin kanlı bakabiliyor. Savaş ertesini ideolojilerin büyük ölçüde belirlediği siyaset bilimi ve toplumsal bilimlerin savurganlığı artık dinmişe benziyor. Faşizm salt İtalya ve Almanya'nın sorunsalı olmaktan çıkmış. Özellikle son yıllarda Avrupa'da ve Amerika'da yeni sağ, kimi kez aşırı sağ yönelimler faşizm yazınının güncelliğini korumasına neden oluyor. Savaş sonrası faşizan eğilimler bir yana bırakılırsa, iki dünya savaşı arası faşist ya da faşizan tutkular bundan böyle dünyanın dört bir yanında irdelenebiliyor. Artık kitapların adı "Avrupa'da Faşizm 1919-1945,"⁸ hatta "Uluslararası Faşizm 1919-1945."⁹ Pierre Milza'nın "Faşizmler" başlıklı kitabının bir özelliği işte bu evrensel faşizm sorunsalını ilk ele alan kitaplardan biri oluşu. Bu kitapta tüm dünyada faşizm ya da faşizan eğilimler irdeliyor. İdeolojiler coğrafyadan arındırılıyor; kavramsal kurgulara dönüştürülüyor.

Düneye bakılırsa ideolojilerin farklı yazgıları paylaştıkları görülüyor. Kimi zaman derin birikim ürünü, kapsamlı ve mantıksal bir doktrin kuramcılarıyla birlikte yok olup gidiyor, geride birkaç mürit bırakıyor; tarih oluyor. Kimi zaman ise güçlü duygusal birikimle donatılmış ve tabanın çıkarlarını gözetken basit bir kavram kitleleri peşinden sürüklüyor ve maddi bir güce dönüşüyor. Güçlü bir ideoloji birçok ülkede, mekanda, toplumda kalıcı yankı uyandırabiliyor; ancak farklı toplumsal çevre ideolojide derin dönüşümlere uğruyor, özgün biçiminden sıyrılıyor, yöre özelliklerini yansıtıyor. Marx'ın öğretisiyle Sovyet marksizmi, ardından Çin marksizmi daha da ötelere gidilirse, Afrika'da, Küba'da marksist pratikler bu başkalaşmanın somut örnekleri. Öte yandan "evrensel" ideolojilerin ötesinde, dış görünümüyle bağımsız ve ilişkisiz, tarih ve coğrafyasıyla farklı ideolojik kavramlar ortak içeriklere sahip olabiliyorlar; farkında olmaksızın birbirleri tekrarlıyorlar. Çoğu kez ortak nesnel sorunlar bu benzeşmeye ortam sağlıyorlar. Liberalizm, marksizm, faşizm, popülizmin kendi alanlarında bir çok ülkede ortak paydalar oluşturabiliyor. Özellikle Batı dışı ülkelerde karmaşık bir nitelik taşıyan bu ideoloji yumağının yönetsel yaklaşımlarla çözümü çağın sosyal biliminin ana kaygılarından biri. Amaç bu değişik ideolojileri sınıflandırmanın ötesinde doğuş gerekçelerini aydınlatmak. Yeni ideolojik yapılanmalarda gözlenen çelişik konumları ve gelenekselcilik- çağdaşçılık, muhafazakarlık-köktencilik, ulusçuluk-toplumculuk gibi bağdaşmaz gözükken özelliklerin birlikteliği sosyal bilimcinin gündemini oluşturuyor. Batı dışı ülkeler ya da klasik bir deyişle gelişen (eski geri kalmış) ülkeler üzerine yazılan çizilenlerde iki ana eğilim gözleniyor. İlk eğilim bu ülkelerin

konumlarının özgünlüğünü, farklılığını, tekilliğini vurguluyor. Geleneksel kültür ve gelişmiş ülke fikirlerinin kavşagında kendilerine özgü bir yapılanmaları söz konusu. Şu veya bu kültürel birikim ışığında geleneksel bilincin çağdaşlaşmasının özellikleri, ideolojik-siyasal koalisyonlar, kavramsal senkretizm, “çokyapılı” ideolojiler bu eğilimin uğraş alanları. Yöntemsel açıdan bilinegelen kategori ve kavramların var olan gerçeklere uyarlanması; genelden özele kayan bir çözümleyiş hedefleniyor. Somut-tarihsel açılım yöntemin ana eksenini.

İkinci eğilim genel ağırlıklı. Dünya tarihinin yasalar ve genellemelerden yola çıkarak gelişen ülkelerdeki ideolojik süreçleri inceliyor. Gerçeğin irdelenmesi genel kuramsal sorunların işlenmesiyle birlikte yürütülüyor. Genel olarak ulusçuluğun anlaşılması, ya da ideolojilerin kökenine yönelik gibi. Yöntem açısından, yeni toplumbilimsel varsayımların ve kurguların yaratılmasında varolan fikirlerin dönüşümüyle, transformasyonu ile sonuçlanıyor. Kuramsal-toplumbilimsel eksen bu eğilimin ana yönelimi. Her iki yöntem bilgi üretiminde birdiğerini tamamlar nitelikte. Çağdaşlaşmanın, modernleşmenin özelliklerine eğilen bilim adamı ana yörüngeden uzaklaşmak, yöreye ve zamana özgü kavram ve düzenlemeleri gündemine almak zorunda. Bu doğrultuda yaklaşım, kavramın yeni mekan ve zamana uygulanması, hareket noktasındaki kavramında zenginleşmesine yol açıyor kuşkusuz. Bilim sarmal bir birikim süreci.¹⁰

Somit-tarihsel görüş karşılaştırmalı tarihsel analizleri gerekli kılıyor. Özellikle gelişme kuramları bu yöntemi sık kullanıyor. Örneğin Amerikan siyaset bilimcisi Samuel P. Huntington 19. yüzyıl Rusyası'ndaki öğrencilerin ve entellektüellerin çağdaşlaştırma girişimlerini 20. yüzyıl Asya, Afrika ve Latin Amerika'daki benzer gelişmelerin prototipi olarak görüyor. Crawford B. MacPherson bağımsızlıklarını kazanmış genç ülkelerin ideologlarının Batı'nın liberal bireyci faydacı görüşlerini tümüyle reddettiklerini, ancak yine Batı'nın erken dönem demokratik geleneğine, Rousseau'ya, popülist anlayışı yöneldiklerini söylüyor. Ünlü İngiliz yazar Isaiah Berlin gelişen ülkelerde uzun bir dönem izlenen sosyalist ekonomik politikaların kaynağının dünün popülist fikirleri olduğunu ileri sürüyor.

Türkiye'de Tek Parti üzerine yazılanların hemen hemen tümü bu yukarıda vurguladığımız ya somut-tarihsel açılım ya da kuramsal-toplumbilimsel ekseninde takılı kalıyor. Nedeni tarihçilerin kurama, toplumbilimcilerin tarihe gerek duymamaları. Tarihçiler özgün olanla, tekille avunurken, toplumbilimciler geneli Türkiye geçmişine uyarlamakla yetiniyorlar.

Tarihsel toplumbilim, ya da toplumbilimsel tarih Türkiye’de bilim alanını yeterince kuşatmamış. Tarihçi ülkemizde “at gözlükleri” ile yetiniyor. Uğraşını ulusal sınırlarla sınırlı tutuyor. Toplumbilimci ise miyop. Ülkede kuramsal çalışmaların yetersizliği nedeniyle Batı’da pişirilenle yetinmek zorunda kalıyor. Kuramı Türkiye’nin geçmişine kaba uyarlamasının ötesine geçemiyor. Batı’da tarihçilik ve toplumsal bilimler bu tür açmazların üstesinden gelmiş durumda. Tarihçi kuramsal derinliği ve sınır ötesi açılımları kolaylıkla yakalayabiliyor, ya da yakalayabilecek bir birikimin üzerinde oturuyor. Toplumbilimci ise bilfiil tarihe soyunabilecek donanıma sahip olabiliyor.

Faşizm dünya bilimsel yazınında bir yandan derinlik kazanırken diğer yandan siyasetin göbeğinde uluorta, gelişigüzel kullanılıyor. Yakın bir geçmişte “faşist” ya da “komünist” siyasal küfürlerin en önde gelenleri. Faşizm üzerine ders kitaplarının kıyı köşesinde kalanların dışında Türkiye’de akademik bir yazının olmayışı tarihe de çarpık bakılmasına neden oluyor. Oysa Türkiye’de, Tek Parti, sağ, yeni sağ ve benzeri açılımlar faşizm konusunun toplumsal bilimlerde derinlik kazanmasını gerektiriyor. Pierre Milza’nın kitabı bu açılardan Türkiye’ye de ışık tutan bir yapıt. Türkiye’de Tek-Parti siyaset sosyolojisinde zaman zaman yer alsada da çoğu kez Maurice Duverger’in söyleminin tekrarı oluyor. Bu açıdan Pierre Milza tartışmalara yeni bir ruh kazandırabilecek güçte.

Faşizmin ana ortak paydalarından biri tek partiye yaslanması. Hemen hemen tüm faşist iktidarlar Tek Parti rejimleri. Tek Parti Türkiye’nin de 1923-1946 evresinde kaderini belirliyor. Bu nedenle “Faşizmler” kitabı Türkiye’ye de yer veriyor. İki dünya savaşı arası Akdeniz ülkelerindeki faşizm ve otoriter rejimleri, Portekiz, İspanya, İtalya ve Yunanistan’ı ele alırken Türkiye’yi de değerlendiriyor. Pierre Milza, 20’lerin başında Mustafa Kemal hareketini, sanayileşmemiş bir ülkede bir yandan yabancı emperyalist güçlere karşı başkaldıran diğer yandan yarı-feodal bir yapıyı kırarak iktisadi gelişmeyi hedefleyen ilk girişim olarak niteliyor. Bunu gerçekleştirmek için ulusal burjuvazi ve halk kitlelerine (classes populaires) yaslanan yarı diktatoryal bir rejim devreye sokuluyor. Dönemin birçok askeri rejiminden farklı olarak geleneksel düzene karşı tavrı, Tek Parti ile yetinilmesi, iktisadî yaşamda devletin artan müdahalesi gibi faşizmle örtüşen kimi çizgileri taşısa da, faşizmden birçok açıdan ayrılan önemli öğeleri içerdiğine dikkat çekiyor. Mustafa Kemal’in kurduğu rejimin, daha çok, İkinci Dünya savaşı ertesinde Nasirizm ile başlayan sömürgeciliğe karşı (décolonisation) Üçüncü Dünya’cı hareketin habercisi olduğunu belirtiyor. Kemalizm’in toplumbilimsel

tabanının faşizm'den ve onun karşısında yer alan, büyük çoğunlukla sağda konuşlanan eski düzenin savunucusu rejimlerden farklı olduğunu vurguluyor.

Pierre Milza, ordunun, ve özellikle burjuva katmanların çocuklarına toplumsal skalada yükselme olanağı sağlayan ordu kesiminin Mustafa Kemal hareketinde başı çektiğine dikkat çekiyor. Mustafa Kemal'in babasının önce asker, sonra tüccar olduğunu, 1919-1920'de Mustafa Kemal'in çevresinde toplananların aynı toplumsal tabandan geldiğini, ideolojik gerekçesini oluşturan eski rejime ve onu simgeleyen Sultan'a karşı başkaldırı yanı sıra kitleleri mobilize eden derin bir milliyetçiliğin yeni düzene giden temel itici güçler olduğunu, hareketin dış düşmanlara, Yunanistan'a, İngiltere'ye olduğu kadar eski rejimin giderek çöken güçlerine karşı bir başkaldırıyı simgelediğini söylüyor.

Pierre Milza'ya göre, Mustafa Kemal'in kurduğu yarı-diktatoryal rejimin faşizmin kimi unsurlarını çağrıştıran özellikleri de içeriyor. Cumhuriyet Halk Partisi'nin otoriter tavrı ve belirlediği altı ilke ya da okuyla; cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, laiklik ve inkılapçılık'la Mussolini'nin programından çok da uzak olmadığını belirtiyor. Ama, yine de benzerliklerden çok farkların daha baskın çıktığını söylüyor. Kemalist rejimin toprak dağıttığını, yabancı şirketleri, demiryollarını ve bankacılık sektöründeki kimi kuruluşları millileştirdiğini, Osmanlı düzenini çökerttiğini, dünün eğitim ve adalet sistemini terk ettiğini, dinsel etkilerden arınmış çağdaş bir toplumu hedeflediğini vurguluyor. Mustafa Kemal bütün bunları sosyalizmden mesafeli durarak gerçekleştiriyor; son kertede ulusal burjuvaziyi ve doğmakta olan kapitalizmi güçlü kılıyor. Öte yandan, büyük toprak sahipliğini yok edemediğini, ya da yok etmek istemediğini, bu açıdan faşizmin toplumsal bilançosuyla temel bir farkın doğmadığını kaydediyor. Mustafa Kemal'in "aydın despotizmi"nin [despotisme éclairé] Mussolini'nin rejimine oranla daha geniş toplumsal katmanlara yaslanması, faşizmde olduğu gibi kitleleri paramiliter örgütler aracılığıyla disiplin altına almasına gerek bırakmıyor. Ayrıca Mustafa Kemal'in sulhten yana beklentileri de faşizmin dış politikadaki yayılımcılığıyla bağdaşmıyor.¹¹

Pierre Milza'nın kitabının ilerleyen sayfalarında Latin Amerika'daki faşist ve popülist rejimler ele alınırken Kemalizm bir kez daha gündeme geliyor. Üçüncü Dünya'da sömürgeciliğe karşı başkaldıran "ilerici" diktatörlüklerle aynı safta yer verdiği Kemalist rejimle Latin Amerika'daki kimi rejimler arasındaki benzerliklere dikkat çekiyor. Bolivya'da Albay German Busch

Becerra, Paraguay'da Albay Rafael Franco ve ardından General Morinigo'nun ordunun milliyetçi kesiminin desteği ile uygulamaya soktukları korporatist ve ılımlı sosyalizan eğilimli populist ve faşizan rejimlerinin, ve ileride Arjantin'deki gelişmelerin, Kemalizmi çağrıştırdığını vurguluyor.

Son olarak Müslüman "faşizmi"ne yer verdiği bölümde Kemalizm bir kez daha gündeme geliyor. İkinci Dünya Savaşı arifesi İngiliz ve Fransız hegemonyası altında bulunan İslam ülkelerinde faşizan yönelimler gözleniyor. Bunda kuşkusuz Roma'nın ve Berlin'in üç konuda çıkar birliği söz konusu oluyor. Önce her iki ülke de kendilerini "proleter" uluslar olarak görüyorlar. Dünyanın paylaşımından pay alamama, ya da birçok sömürgeyi yitirme, onları emperyalizm konusunda İslam ülkelerini başkaldırıyı özendirmeye sevk ediyor. İkincisi, sömürge İslam ülkelerindeki İngiliz ve Fransız siyasal-kültürel değer normlarına karşı faşizm yanlısı bir söylemin kulağa hoş gelebileceği bekleniyor. Marksizm din konusundaki tutumu nedeniyle bu ülkelerde yeterince yankı uyandırmıyor. Nihayet yanan tutuşan Filistin meselesi ile birlikte, topraklarında Yahudi cemaat bulunduran Tunus, Mısır gibi ülkelerde antisemitist Nazi söylemi kolaylıkla kabul görüyor.

Bu tür faşist, sömürgeciliğe karşı ajitasyonun merkezi Kahire. Britanya Krallığı'na karşı birçok milliyetçi grup bu kentte öbeklenmiş. Bir yandan Ahmet Hüseyin'in Genç Mısır Partisi ve Cemal Abdülnasır'ın yakın olduğu Yeşil Gömlekler, öte yandan Fathi Radtuan ve Nureddin Tarraf'ın yeni ulusal partisi III. Reich ile temasa geçmekte gecikmiyorlar. 1936 Nuremberg'de parti kongresi her iki örgütün liderini, faşist yabancı delegasyonlara özgü sıcak bir karşımalayla bağrına basıyor.

İngiliz karşıtı ve kökten antisemit Kudüs'ün müftüsü, Amin el-Hüseyin'in Mussolini ile temkinli ilişkilerin ardından yüzünü Hitler'e çevirdiği bilinen bir gerçek. İkinci Dünya Savaşı sırasında Mısır Genel Kurmay Başkanı Aziz el-Masri'nin şahsında özümlenen Mısır milliyetçilerinin umutları Rommel'in Kahire'ye İngilizlerden kurtarması. Aziz el-Masri bir süre sonra, 1942 yılında Miğfer devletleriyle işbirliği nedeniyle görevden alınıyor. Bu arada Kudüs müftüsü nasyonal sosyalistlere sempati beslemekle kalmıyor, bir SS birliği oluşturarak "faşist enternasyonal" temsilcileri safhında çarpışmak üzere Rusya cephesine gönderiyor. İran'da Nasyonal Sosyalist İşçi Partisi, Hindistan'ın, geleceğin Pakistan'ını oluşturacak müslüman topraklarında neo-islamık, totaliter ve İngiliz karşıtı Kha Ksar ve Cemaat-ı İslam hareketleri İslam dünyasındaki faşist ve faşizan eğilimlere diğer

örnekler.

İki dünya savaşı arası dönemde Filistin, İslam ülkelerinin duyarlı olduğu sorunlardan biri. Fransa'nın yönetimi altında olan Suriye'de, sınırlı bir gücü de olsa Suriye Nasyonal Sosyalist Partisi'nin ideolojik tabanı antisemitizm. Kemal Atatürk'ü örnek aldığı söylenen Tunus Yeni-Düstur Partisi'nin lideri Habib Burgiba'nın, İtalya'dan Radio-Bari'nin Arapça yayınlarıyla ulaşan Musolini propogandasına, ve III. Reich'in antisemit propogandalarına sıcak baktığı da bir gerçek. Ama bu Neo-Düstur'u faşist bir örgüt yapmıyor. İslam topraklarında Miğfer'e yatkın bir ideolojik oluşumun temelinde kuşkusuz İngiliz-Fransız sömürgeciliği ve Filistin sorunu yatıyor.

Pierre Milza, iki savaş arası tüm dünyada faşizmin gözlendiğini kaydediyor. Ama yine de bu rejimlerin Almanya ve İtalya'dakinden farklı boyutlarının olduğunu savunuyor. Ne Japon İmparatorluğu'nun saldırgan askeri diktatörlüğü ne de, faşizme en çok yaklaşan, Brezilya Getulism'i son kertede İtalyan ve Alman totaliter rejimlerini tekrarlıyorlar. İlki, Pierre Milza'ya göre, faşizmin kimi baskı ve kitleleri düzene sokmaya yönelik yöntemlerini benimseyen klasik bir diktatörlük. İkincisi ise, Mustafa Kemal'in kurduğu Türkiye Cumhuriyet'iyle aynı çizgide, anti-emperyalist orta sınıfların ve kentli halk kitlelerinin ittifakı üzerine inşa edilen otoriter bir rejim.

Pierre Milza, son kertede, iki farklı model ortaya koyuyor. İlki gerici, reaksiyoner, diğeri sosyalizan. Avrupa faşizmlerinde büyük ölçüde milliyetçilikle devrimci sendikalizmin buluşması gözleniyor. Ne Japonya, ne de Üçüncü Dünya geleneğinde bu tür bir taban var. Ayrıca, Avrupa faşizmlerinde Cihan Harbi'nin doğrudan etkilerini, siper kardeşliğini, eski muharip gazi zihniyetini de gözardı etmemek gerekiyor. Gerçek faşizm Avrupa'nın ayrıcalığı olarak gözleniyor. Kemalist gelişimden kaynaklanan ikinci çizgi, gerekçeleri, toplumsal içeriği, ilerici niteliğiyle gerçek faşizmden ayrışıyor. Pierre Milza buna "az gelişmiş ülke bonapartizmi", ya da "sol faşizmi" [fascisme de gauche] adını veriyor.¹²

Türkiye'de Tek Parti rejim sorununa değinen bir başka yazar Eric Hobsbawm. "Aşırılıklar Çağı – Bir Dünya Tarihi 1914-1991" adlı eserinde iki savaş arası liberal demokrasinin çöküş evresi olarak görüyor. 1918-20 arası iki, 1920'lerde altı, 1930'larda dokuz, ve Alman işgali altında diğere beş Avrupa ülkesinde yasama organları lağvediliyor. Tüm iki dünya savaşı arası oldukça demokratik siyasal kurumların kesintisiz işlediği ülkeler, İngiltere, Finlandiya, İrlanda, İsveç ve İsviçre. Daha geniş bir dünya kapsamında,

otoriter olmayan anayasal düzen Kanada, Kolombiya, Kosta Rika, ABD ve “Güney Amerika'nın İsviçresi” diye bilinen Uruguay. Birinci Dünya Savaşı ile İkinci Dünya Savaşı sonları arasında dünyada siyasal hareketler liberal yörüngeden koparak sola ya da sağa kaykılıyor. Büyük kısmı sömürgelerden oluşan ve tanım gereği liberal olmayan dünyanın geri kalan kısmında ise, olduğu kadarıyla, liberal anayasalardan uzaklaşıyor. 1930'ların başında Japonya'da ılımlı liberal düzen yerini nasyonalist askeri dikta rejimine bırakıyor. Tayland anayasal hükümetler doğrutusunda girişimde bulunan ender ülkelerden biri. Amerika ve Avrupa dışındaki kıtalarda Avusturalya ve Yeni Zellanda dışında demokratik rejim yok. Diğer bir deyişle tüm dünyada liberalizm ricat halinde. Bu ricat Hitler'in iktidara gelişiyle daha da hızlanıyor. Tüm dünyada 1920'de 35 anayasal ve seçilmiş hükümet varken bu sayı 1938'de 17'ye düşüyor. 1944'te ise tüm dünyadaki 64 ülkenin ancak 12'si demokrat ve anayasal düzene sahip. Bu gelişmeler nedeniyle Eric Hobsbawm iki dünya savaşı arası dönemi “Katastrof Çağı” diye niteliyor. Diğer bir deyişle 1919-1939'u kapsayan yirmi yıllık evre, iki dünya savaşı dışlanırsa, gerek siyasal gerekse ekonomik açıdan 20. yüzyılın karanlık dönemi. Demokrasi giderek geriliyor; yerini otoriter ve totaliter rejimlere bırakıyor. İşte bu denli sorunlu bir ortamda Türkiye Cumhuriyeti kuruluyor; yeni bir ulus devlet doğuyor.¹³

1983-1986 arası Fransa'da üniversitelerden sorumlu bakanlığın başında bulunan ünlü Fransız siyaset sosyoloğu Roger-Gerard Shwartzenberg yıllardır Fransız üniversitelerinde ders kitabı olarak okutulan Siyaset Sosyolojisi başlıklı eserine siyasal partilere değinirken gelişmekte olan ülkelerdeki tek parti rejimleriyle ilgili değerlendirmelerinde Türkiye'ye ayrı bir yer veriyor. Genellikle tek partinin bir oligarşinin hegemonya ya da bir kişisel iktidar aracı olduğunu vurguluyor; buna istisna olarak Kemal Atatürk Türkiye'si'ni gösteriyor. Shwartzenberg'e göre, 1923-1946 arası Türkiye, gerek ideolojisi gerek yapısı açısından totaliter bir ülke değil. Demokratik bir idelojiden, çoğulcu Batı demokrasısından yana; Tek Parti ile bu tür bir hedefe yönelmekte. Yapısal açıdan CHP Fransız radikal partisine benzer bir kadro partisi. Çoğulcu demokrasiye geçişte bir okul işlevi gören Türkiye'deki uygulama ilginç ancak ender bir örnek olarak gösteriliyor.¹⁴

Shwartzenberg bu satırları yazarken Maurice Duverger'in siyasal partiler tasnifini ve Türkiye görüşlerini bir ölçüde tekrarlıyor.¹⁵ Duverger, Türkiye'deki tek parti rejimini faşizmden uzak tutmaya özen gösteren siyaset sosyologlarından. Tek partinin, komünizm ve faşizmden başka tipinin mümkün olmadığı yolundaki yaygın kanaata karşı çıkıyor. Faşizm

kavramının, Hitler Almanyası'nın, ve Mussolini İtalyası'nın rejimlerine uygun düştüğünü, Salazar Portekiz'i için anlamlı olmayacağını, hele Türkiye'ye için daha da anlamsız olacağını kaydediyor. Faşizmin birçok çeşitleri mevcut olduğu gibi, faşist olmayan tek partilerin de olduğunu söylüyor. Duverger tek parti rejimlerinden söz ederken totaliter olmayan partilere örnek olarak Türkiye'yi gösteriyor. 1923-1946 arası Cumhuriyet Halk Partisi'nin başta gelen özelliği olarak ideolojisinin son kertede demokratik olduğunu söylüyor. Bu ideolojinin, hiçbir zaman faşist ya da komünist tek partilerde olduğu gibi, bir tarikat ya da kilise niteliği taşımadığını, üyelerine gözü kara bir iman ya da gizemlilik empoze etmediğini, özü itibariyle pragmatik olduğunu kaydediyor. Duverger'ye göre, Orta Doğu uluslarının modernleşmelerini önleyen başlıca engele, İslamiyete, karşı başkaldıran Kemalizm'in şiarı "Batılılaşmak". Tek Parti'nin yönetici kadrolarının anti-klerikal ve akılcı tutumu, onları açıkça 19. yüzyıl liberalizmine yaklaştırıyor; benimsedikleri milliyetçilik bile, 1848 Avrupası'nı çağrıştıran "ileri" kisve taşıyor. CHP'nin çizgisini zaman zaman Fransız Radikal Sosyalist Partisi'nin altın çağındaki tutumuyla kıyaslayan Duverger, adında "Cumhuriyet" sözcüğünün bulunuşunun bile, CHP'yi 20. yüzyıl otoriter rejimlerinden çok Fransız Devrimi'ne ve 19. yüzyıl söylemine yaklaştırıyor. Fransız Devrimi'ndeki konvansiyon örneğine uygun olarak bütün iktidarı Büyük Millet Meclisi'ne veren, ayrı bir yürütme organı kurmayı reddeden ve ulusal egemenlik ilkesine dayananan Türk Anayasası da bu benzerliği doğruluyor.

Faşist rejimlerde her gün rastlanan otorite savunusunun yerini Kemalist Türkiye'de "egemenlik kayıtsız şartsız ulusundur" şiarıyla demokrasi savunusunun aldığını; bunun "halkçı" ya da "sosyal" diye nitelendirilen "yeni" bir demokrasi değil, geleneksel siyasal demokrasi olduğunu, Parti'nin iktidardaki gücünü, siyasal elit ya da "işçi sınıfının öncüsü" olma niteliğinden, yahut da liderinin Tanrı iradesine dayanışından değil, seçimlerde kazandığı çoğunluktan aldığını kaydediyor. Seçime sadece Mustafa Kemal'in gösterdiği tek adayın katılması, dolayısıyla çoğunluğun garantilenmiş olması bile Türkiye'deki Tek Parti'nin niteliğini değiştirmiyor. Duverger'ye göre bu durum, bir ideal değil, geçici ve esef verici bir zorunluluk: Türk Tek Partisi, hiçbir zaman Kıta Avrupası'nda gözlemlendiği gibi bir tek parti doktrinine dayanmıyor; tekele resmî bir nitelik vermiyor; partiyi, sınıfsız bir toplumun varlığıyla ya da parlamenter çekişmeleri ve liberal demokrasiyi ortadan kaldırma arzusuyla meşrulaştırmaya çalışmıyor. Tek Parti oluşu tekel konumu nedeniyle sürekli huzursuz, hatta bir suçlu vicdanına sahip. Mustafa Kemal, bu tekele son

vermek için fırsat kolluyor. İşte bu noktada faşist ve komünist tek partilerden ayrılıyor. Öte yandan Türk Tek Parti'sinin yapısında totaliter bir yön görülüyor. Parti yapısı, ne hücrelere, ne milise, hatta ne de gerçek anlamda ocaklara dayanıyor. Şüphesiz parti, kütlelere siyasal eğitim vermek amacıyla birçok açık toplantı, kongre topluyor. Fakat söz konusu kütleler, örgütsel bakımından pek eski tipte kalan ve bu yönden de faşizmden çok radikal sosyalizme yaklaşan bir çizgide, partiye doğrudan doğruya üye olarak alınmıyorlar. Üyelik isteğe bağlı ve herkese açık; ihraç ve temizlik mekanizması işlemiyor; üniformalar, geçit resimleri ve "demir disiplin" yok. Parti içi demokrasi oldukça ileri düzeyde. Resmen, her kademedeki yöneticiler seçimle iş başına geliyor. Uygulamada da seçimler, katılımcılık açısından çoğulcu sistemlerdeki partilerde olduğundan daha uzak değil. Parti içinde muhalefet gelişebiliyor; Tek Parti siyasal rekabeti ortadan kaldırmaksızın sınırlamış oluyor; Tek Parti dışında yasaklanan çoğulculuk, parti içinde yeniden doğuyor ve orada aynı işlevi görüyor. Duverger'ye göre , Tek Parti rejiminin siyasal demokrasiyle bağdaşabileceğini düşünmek mümkün. Ama yine de, Türkiye 1946 öncesi bu siyasal demokrasi aşamasına ulaşamıyor. Kemalist rejim, faşist olmamakla birlikte, demokratik de sayılmıyor. Ve nihayet Duverger, otoriter rejimler açısından önemli bir ayrıma gidiyor. Tek Partilerin demokrasi yolunda bir aşama olarak kabul edilebileceğini kaydedikten sonra, çoğulculuğun daha önce mevcut olduğu eski demokratik rejimlerde kurulmuş olan tek partilerle, zaten otokratik bir sistem altında bulunan ve hiçbir zaman gerçek bir çoğulcu düzeni olmayan ülkelerde kurulmuş tek partiler arasında temel bir ayrıma gidiyor. Almanya ve İtalya birinci ayrıma, Sovyetler Birliği ve Türkiye ikinci ayrıma uygun düşüyor. Tek Parti'nin anlamları her durum için çok farklı oluyor. İkinci ayrımda Tek Parti, eski yapılı bir otokrasinin çağdaştırılmasını ifade ediyor ve çoğulcu sistemlerdeki partilerle hemen hemen aynı anlamı taşıyor; tıpkı onlar gibi, Tek Parti de, geleneksel bir aristokrasinin yerine, halktan çıkmış yeni bir elit getirmeye çalışıyor. Tek Parti düzeninin kurulması, belli bir sosyal eşitlik yaratan ya da hiç değilse önceki eşitliği azaltan, ilerici tipte gerçek bir devrimi beraberinde getiriyor. Bu anlamda yeni sistem, eskisinden daha demokratik. Buna karşılık ilk ayrımda, Tek Parti çoğulculuğun yerine geçiyor; demokrasiyi ortadan kaldırıyor; ya da güçsüz kılıyor. İlki ilerici, ikincisi gerici.

Duverger, son kertede Tek Parti rejimlerini dinamiği açısından ele alıyor; geleceğe bakıyor. Geçici ve sürekli tek parti sistemleri, ya da geçici olduklarını ileri süren tek partilerle sürekli olduklarını ileri süren tek partiler arasında bir ayırım yapıyor. İkincileri anti demokratik olarak nitelerken,

geçici olanları bir geçiş sorunsalı olarak ele alıyor. Türkiye bu açıdan bir laboratuvar. Duverger 1946'nın ilerisi ile gerisi arasında bir nedensellik ilişkisi kuruluyor. 1923 sonrası Türkiye'deki evrim 1950'de muhalefetin barışçı zaferiyle sonuçlanıyor. Türkiye, engelsiz ve takıntısız şekilde, Tek Parti sisteminden çoğulculuğa geçiyor. Duverger'ye göre daha 50'li yıllarda, Türkiye Orta Doğu devletlerinin en demokratik olanı, feodal klanlar, bir avuç aydınının yönettiği hayali gruplar ya da fanatik dinsel tarikatlar yerine, gerçek partilere sahip bulunan tek Orta Doğu ülkesi. Duverger'ye göre, Türkiye örneği önemine yakışır bir ilgi maalesef uyandıramıyor.

Oysa, 20. yüzyılın ilk yarısında Uzak Doğu'da olduğu gibi, Orta Doğu'da da klasik demokrasi yöntemlerinin başarı kazanamadığı açık bir gerçek. Duverger, tarihe dönüyor; 12. yüzyıl Avrupası'nda parlamentolardan söz edilemeyeceğini, bugün de halk kütleleri eğitilmemiş olduğu eski toplumsal yapıları ülkelere uygulanan çoğulcu parti sisteminin geleneksel aristokrasinin iktidarını pekiştirdiğini, bir anlamda demokrasiye özünde engel olduğunu kaydediyor. Buna karşılık Türkiye örneği, basiretle uygulanan bir Tek Parti yönteminin, birgün gerçek bir demokrasinin kurulmasını mümkün kılacak tek unsur olan yeni bir yönetici sınıfın ve bağımsız bir siyasal elitin yavaş yavaş ortaya çıkmasına imkan verebileceğini gösteriyor. Duverger'in bu tezleri Türkiye'de çoğu anayasa kitaplarında açık ya da gizli olarak hakim konumda. Bu çizginin en güçlü temsilcilerinden biri Tarık Zafer Tunaya. *Les Parties politiques*'in İngilizce baskısının, ve de Türkçe baskısının önsözünde Tarık Zafer Tunaya ve İlhan Arsel'e teşekkür yer alıyor.

Eric Hobsbawm'un, Duverger ya da Shwartzenberg gibi siyaset sosyologlarından farkı demokrasi sorunsalına öncelik tanımayışı. Milza'nın da ötesine geçerek, demokrasiyi tarihsel bir kategori olarak görüyor; demokrasilerin mekan ve zamandan arındırılarak ele alınamıyacağına hükmediyor. Bu nedenle Hobsbawm Türkiye'nin ulus devlet oluşum sürecinde demokratikliğe art planda yer veriyor. İki dünya savaşı arası Türkiye'de tek partili siyasal yaşamının çağdaştırıcı işlevine dikkat çekiyor. 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Türkiye gerçeğini bütünüyle ele alan Hobsbawm Türk Devrimi'nin Üçüncü Dünya'da gözlenen çağdaştırıcı rejimlerin ilki olarak görüyor. Hobsbawm'a göre Türk Devrimi geleneğe karşı ilerleme ve aydınlanmaya, liberal demokrasi tartışmalarından uzak bir tür popülizme gönülden bağlı. Devrimci bir orta sınıfın ya da devrimi yönlendirecek herhangi bir sınıfın yokluğunda aydınlar ve özellikle, Cihan Harbi ertesini, askerler yükü omuzluyorlar. Atatürk, Genç Türklerini çağdaştırıcı programını ödünsüzce uygulamaya sokuyor.¹⁶

Türk Devrimi'nin tek zaafı kırsal kesime yeterince uzanamaması ve tarımsal toplumsal yapıyı değiştirememesi. Bu da, Hobsbawm'a göre, bir ölçüde çağdaşlaşmacı düşüncenin doğası gereği. İslam dünyasının gerçek devrimcileri İslam-devlet-yasa ilişkisini çözen Kemal Atatürk gibi laik çağdaşlaşmacıların en büyük açmazı kitleyle olan ilişkileri. Hobsbawm'a göre, dünya tarihçilerin Cihan Harbi ertesini, katastrofik ve kaotik dünyada Türkiye'yi yeterince anlayamıyorlar; ya da farkedemiyorlar. Bunun nedenlerinden biri yanıbaşında bir başka devrimin, 1917 Rus Devrimi'nin dünyayı sarsması. Oysa Türk Devrimi'nin tarihsel sonuçları büyük. Cumhuriyet Türkiye'si dünya tarihi yazımında gölgede kalmayı hak etmiyor.

Türkiye'de Tek Parti sorununun demokrasiden soyutlanarak ele alınamayacağı tartışma götürmez. Ancak, demokrasiyi zaman ve mekandan arındırarak test etmek “tarih dışı” bir çaba. İki dünya savaşı arası dünya sanıldığından çok daha küçük; Türkiye'nin dünyadaki gelişmelerden ve yakın çevresinden etkilenmemesi düşünülemez. II. Dünya Savaşı ertesini nasıl demokrasinin zaferi Türkiye'yi de biçimlemişse, Cihan Harbi ertesini Versailles, Saint Germain, Neuilly, Trianon gibi cezalandırıcı barış antlaşmasının peşi sıra gündeme gelen rejim bunalımlarına da Türkiye'nin duyarsız kalması beklenemez. Cihan Harbi sonrası Balkan demokrasileri birbiri peşi sıra çöküyor; yerlerini otoriter rejimler, çoğu kez diktatörlüklere bırakıyor. Bu ülkelerde İtalyan Faşizmi birçok kez örnek alınıyor. İlk çöküntü Arnavutluk'tan geliyor. Ahmed Zagu kendini 1924'te Cumhurbaşkanı, 1928'de kral ilan ediyor. Yugoslavya 1929'dan itibaren I. Aleksandr'ın krallığında diktatörlük oluyor. Romanya'da Kral Karol benzer bir diktatör. Bulgaristan 1935'ten itibaren Kral Boris'in demir yumruğu ile yönetiliyor. Yunanistan General Metaxas'ın diktatörlüğünde inliyor.

İki dünya savaşı arası liberal yapıların çözülmesinde etken olan bir diğer gelişme 29 buhranı. Türkiye bu buhranı siyasal bir çıkmaza neden olmaksızın devletçilikle yumuşatıyor. Oysa 1928'de Venizelos'la demokrasi şansını yakalayan komşu Yunanistan'da 29 Buhranı ekonomik olduğu kadar siyasal bir çöküntüye de yol açıyor. Sonunda General Kondiles Yunan Parlamentosu'nu kapatıyor. Cumhuriyet lağvederek monarşiye geri dönülüyor. Kralın Metaxas'ı iktidara getirmesiyle Yunanistan tam anlamıyla bir diktatörlük dönemine giriyor.¹⁷ Metaxas, Mussolini ve Hitler'i taklit ediyor. Kendisine *Protos Ergatis* – Baş İşçi, *Protos Agrotis* – Baş Çiftçi gibi sembolik ünvanlar veriyor. Hitler gençliğine özenerek Ethniki Organosis Neoleas'ı (EON), Ulusal Gençlik Örgütü'nü kuruyor. İtalya ve

Almanya'daki gibi Roma selamını benimsiyor. Ama yine de Almanya ve İtalya'daki benzer bir kitle hareketi oluşturamıyor.¹⁸

Türkiye'de Tek Parti düzenini Kıta Avrupası'ndaki gelişmelerden arındırmak olanaksız. Svastika'nın iktidar olduğu yıl Gazi Terbiye Enstitüsü'nde, İsmail Hakkı Tonguç'un resim-iş atölyesinde Cumhuriyet'in onuncu yılında göğüslerde taşınacak "altı ok" çiziliyor. Avrupa'da, özellikle Büyük Buhran sonrası revaç gören devlet vurgusu otuzlu yıllarda Türkiye'yi de etki alanına alıyor. Zaman içersinde devlet partiyi ele geçiriyor. Devletle parti bütünleşiyor.

Tek Parti döneminin ilk evresiyle son kertesini siyasal yapılanma açısından farklı. 20'li yıllar Avrupa'sı bir kargaşa dönemi yaşamakta. Mussolini iktidarda, ancak henüz faşizmin niteliği ve yayılımını açık seçik görülmemekte. Türkiye Lausanne'la kazandığı bağımsızlığı pekiştirme sürecinde. Lausanne'ın pürüzleri hâlâ gündemde. Musul bunlardan biri. Öte yandan Mussolini'nin Doğu Akdeniz'de maceracı politikaları Ankara'yı ürkütmekte. İtalya'nın dış politikası temel kaygısı. Türkiye ancak 1932'de Milletler Cemiyeti'ne girince rahat yüzü görüyor.

Türkiye'de Tek-Parti'nin evriminin henüz izi sürülmemiş. 1923'te kurulan Halk Fırkası, bir yıl sonra, Terakkiper Cumhuriyet Fırkası'nın gündeme gelişiyle, Cumhuriyet Halk Fırkası oluyor. Terakkiper Fırka girişimi ve Şeyh Sait İsyanı zorunlu olarak Tek Parti'yi otoriter önlemler almaya sevk ediyor. Ama Avrupa siyaset çevreleri Halk Fırkası'nın dönüşümcü, laik yönünü ön plana çıkarıyor ve Avrupa'da oluşmakta olan Radikal, Radikal Sosyalist Antant'a üye olmaya çağırıyor. Fransa'da, Radikal Parti bünyesinde Pierre Mendès-France'ın başkanlığında köktenci kesime *Jeune Turc* denmesi bir rastlantı değil. Avrupa'da liberal, demokrat, laik, hatta sosyalist kesimde Türkiye'deki reformlar büyük bir övgü ile izleniyor.¹⁹

Ama, 30'lu yıllar Cumhuriyet Halk Fırkası / Partisi'ni farklı yönelimlere sevk ediyor. İsyenlarla başı dertte olan rejim "devlet"e sığınıyor. 1931 yılına kadar Fırka'nın tüzükten ayrı bir programı yok. 1923 Nizamnamesinin Umumi Esaslar başlığını taşıyan ilk yedi maddesi firkanın programını içeriyor. İkinci maddede halkçılık ilkesi şöyle ifade ediliyor: "Halk Fırkası nazarında halk mefhumu, her hangi bir sınıfa münhasır değildir. Hiç bir imtiyaz iddiasında bulunmayan ve umumiyetle kanun nazarında mutlak bir musâvâtı kabul eden bütün fertler halktandır. Halkçılar, hiç bir ailenin, hiç bir sınıfın, hiç bir cemaatin, hiç bir ferdin imtiyazlarını kabul etmeyen ve

kanunları vaz' etmekteki mutlak hürriyet ve istiklâli tanıyan fertlerdir.”
1927'de toplanan ilk, Sivas Kongresi de sayılırsa ikinci Kurultay'da tüzük kısmen değiştiriliyor. Programa ait maddeler yine tüzük içinde yer alıyor. Dördüncü madde halkçılık ilkesini şöyle açıklanıyor: “Kanun nazarında mutlak bir musâvâtı kabul eden hiçbir ferdin imtiyazlarını tanımayan fertleri, halktan ve halkçı kabul eder.”

30'lu yılların başında çok partili düzene bir kez daha geçişi amaçlayan Serbest Cumhuriyet Partisi deneyi geniş bir kesimden ilgi görüyor. Güdümlü muhalefet niteliğini yitiriyor. CHF iktidarını zorlaması bu partinin yönetici kadrolarını ve Mustafa Kemal'i kaygılandırıyor. Hükümet çevreleri ve CHF'ye yakın basın Serbest Fırka'yı gericilikten, anarşistlik ve kömünistliğe kadar suçlayan bir yıpratma kampanyasına girişiyor. Mustafa Kemal'in onayından yoksun kalışı üzerine fırka kendisini feshetmek zorunda kalıyor. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası deneyinden sonra Serbest Fırka girişimi de başarısızlıkla sonuçlanıyor. Bu arada Vekiller Heyeti kararıyla Ahali Fırkası kapatılıyor, Türkiye Cumhuriyet Amele ve Çiftçi Partisi'nin kurulmasına da izin verilmiyor. Tek Parti düzeni uzun yıllar ülkenin yönetimini belirleyeceğine kesin gözüyle bakılırken, parti giderek devletin denetime geçiyor. Devletle Parti bütünleşiyor. Bundan böyle Tek Parti bütün ulusu kapsayacağı, başka bir partiye ya da toplumsal kuruluşa gerek duyulmayacağı, bu tür girişimler ulusal birlik adına engelleneceği vurgulanırken, partiye güven de giderek yitiriliyor. Kısa bir süre Parti güçlendiriliyor gibi gözüküyor. CHF bünyesinde bir dizi değişikliğe gidiliyor. Saffet Arıkan genel sekreterlikten alınıyor; yerine partinin “kuvvetli adamı” Recep Peker getiriliyor. Ahmet Ağaoğlu hariç Serbest Fırka milletvekilleri Halk Fırkası'na alınıyorlar. Atatürk'tün direktifi üzerine Türk Ocakları Kongresi de kendi örgütlerini kapatmaya ve Halk Partisi'ne katılmaya karar veriyorlar. Ülkedeki toplumsal çalışmaların tek örgütle ve tek partiye bağlı olarak yönetilmesi için Halkevleri kuruluyor. Talimatnamesi'nde Macar, Çek, İtalyan ve Alman kültür dernekleri örnek olarak gösteriliyor.²⁰ İtalyan faşist boş zaman örgütü Dopolavoro'lardan övgüyle söz ediliyor.

Serbest Fırka deneyi ertesi gelişmelerin mecliste bazı kesimlerce benimsenmeyişi üzerine erken seçimlere gidilme kararı veriliyor. Gazi'nin seçim arifesi ulusa yayınladığı bildiri, C.H.F. programının halkçılık anlayışını da belirliyor: “Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı sınıflardan mürekkep değil ve fakat ferdi ve ictimai hayat için işbölümü itibariyle muhtelif mesai erbabına ayrılmış bir camia telakki etmek esas

prensiplerimizdendir. Çiftçiler, küçük san'at erbabı ve esnaf, amele ve işçi, serbest meslek erbabı, sanayi erbabı, tüccar, ve memurlar Türk camiasını teşkil eden başlıca çalışma zümreleridir. Bunların her birinin çalışması diğerinin ve umumi camianın hayat ve saadeti için zaruridir. Fırkamızın bu prensiple istihdaf ettiği gaye sınıf mücadelesi yerine ictimai intizam ve tesanüd temin etmek ve birbirini nakzetmiyecek surette menfaatlerde ahenk tesis eylemektir.”

Bu arada tek dereceli seçim de düyuna kalıyor. 1927’de, İkinci Kurultay’ca benimsenen tek dereceli seçim ilkesi, 1931’de seçim öncesi, ülke koşullarının henüz tek dereceli seçime elverişli olmadığı gerekçesiyle terkediliyor; iki dereceli seçim sisteminin devamına karar veriliyor. 1935’te artık çift dereceli seçimin faziletlerinden dem vuruluyor. Dördüncü Büyük Millet Meclisi’yle birlikte “Kuvvetli Devlet Otoritesi” ve “Kuvvetli Hükümet” kavramları siyasal yaşama sokuluyor. Cumhuriyet, Recep Peker’in deyişiyle “Tek Parti Devleti”ne dönüşüyor; Parti ile devlet bütünleşiyor.

Devletçilik dönemiyle birlikte sanayileşmeye yönelik toplumsal sınıflar sorununu CHF’nin sürekli gündemde bulundurmasını zorunlu kılıyor. 1931 yılı Fırka Umumi Heyeti görev bölümünde C gurubuna sınıf kavgasına mahal vermeyecek şekilde toplumsal katmanların uyumunu sağlayacak yasaları hazırlama görevi veriliyor. 30’lu yıllarda, artık savaş bulutlarının ufukta gözüktüğü bir evrede, ülkenin temel kaygısı “millî birlik” oluyor. Genel Sekreter Recep Peker her vesilede bunu vurguluyor. “Millî birlik”i sağlayan partinin halkçılık ilkesi. Recep Peker bu ilkeyi şu sözlerle açıklıyor: “Millet ve milliyet mefhumlarını anlamış vatandaşların kütleleşmesi ancak bu mefhumların halkçılık zihniyeti ile incelenmesi ve saflaşması sayesinde mümkün olur. ... Bir vatan içinde menfaatler, mutlaka bazı vasıfların benzemeyişi ve müşterekleşmesi iddiasından gidilerek sınıflaşmak yolu ile temin edilemez. ... Bütün dünyada görülen misallere bakarsak sınıflaşmak fikri insafsız, ihtiraslı ve taassuplu bir sınıf mücadelesini ve bu da vatandaşların mütemadi çatışmasını doğurur. Bu çatışma bir devletin yaşamasında ve tehlikelerden korunmasında en büyük kuvvet olan milli birliği ve milliyet fikirlerini yavaş yavaş tahrib ediyor. Bu delkütemas milli kuvvetlerin beyhude yere israfına sebep oluyor. Bu sebeble biz sınıflaşmayı reddediyor ve bunun yeine milletçe kütleleşmek fikrini müdafaa ediyoruz.”

1931 CHF Programı ile 1935 CHP Programının karşılaştırılması kısa bir sürede rejimin ne denli yol kat’ettiğini göstermesi açısından yeterli. “Sınıf

mücadelesi” sorununa grev ve lokavt yasaklanarak çözüm bulunuyor. İşçi kesiminin, dayanışma gücüne güvenerek devletin varlığının esası olan sanayii tahrip etmesine izin verilmeyeceği söyleniyor. Bunun yanı sıra sermaye kesiminin “evlâd”ı olan işçiyi, haksız yere baskı altında tutması önleneceği kaydediliyor. Bu nedenle işçi-işveren ilişkilerinde çıkabilecek uyuşmazlıklarda, devlet hakem görevini üstleniyor; 1936 İş Kanunu bu anlayışla hazırlanıyor. İş Kanunu “yurttaşların sınıflaşarak parçalara ayrılmasını önleyici bir rejim kanunu” olarak gündeme geliyor. 1938 Cemiyetler Kanunu ile sınıf esasına dayanan cemiyetler yasaklanıyor.

Almanya’da Hitler iktidarı pekiştikçe Türkiye’de de rejim savunma güdüsüyle otoriter yapısını güçlendiriyor. Kadınlar Birliği, Mason Locaları kapatılıyor. Esnaf örgütleri parti denetimine giriyor. Spor kulüpleri dahil hemen her tür sosyal etkinlik parti çatısı altına alınıyor. Belirli yaş gruplarına spor etkinlikleri zorunlu kılınıyor. Gençlere bir örnek elbise giydirilmek isteniyor.

Özellikle Atatürk’ün ölümü ertesi toplanan Olağanüstü Kurultay’da parti tüzüğünde yer alan değişiklikler siyasal bağlamda demokratik kuramdan ne denli uzaklaşmışlığının kanıtı. Bu değişikliklerle partiye değişmez başkan niteliğinde “şeflik” getiriliyor. Gerekçesi ise, ulusal egemenlikten uzak, faşist rejimleri anımsatıyor: “Millet arasında politik kanaatleri birbirine uygun olanlar kendi halinde dağınık” olduğu, bunları ancak bir”şef”in birleştirebileceği, “şef”in bu dağınıklığı bir teşkilat altında toplayacağı hatırlatılıyor. Mevzuata göre “şef”in rolü özellikli parti yaşamına yeni girmiş ülkelerde çok önemli: “Çünkü politik kanaatları ekseriya prensipler halinde birleştirip olgunlaştıracak ve prensipleri zihinlere aşılacak ve mütemediyen besliyecek, memleket siyasetine istikamet verecek, millet efradını politik sahada yetiştirecek olan Şef”. Karizmatik bir kimlik olan “şef” toplumda ve Parti’de yüksek vasıflarda bir şahsiyet. Bu nedenle “şef” ender bir kişilik. Parti içinde seçime gidilerek, partinin yönetimi emanet edilen makam ve şahsiyet üzerinde sık sık değişiklikler yapılması “otoriteyi” zayıflatacağı ileri sürülüyor. “Hemen bütün vatandaşları sinesinde toplamış olan bir Parti’nin şefliğine intihap edilecek olan yüce şahsiyetin “Milli Şef” vasfını da iktisap etmiş olması doğal olduğuna göre Parti başkanının her dört yılda bir ve her kurultay toplantısında görüşülüp tartışılması abesle iştilal olarak niteleniyor ve parti başkanının “değişmez” bir nitelik kazanması kabul ediliyor. Böylece bu yüksek makamın istikrarı sağlanmış ve “otorite” güçlendirilmiş oluyor.²¹ Bu tüzük değişikliği meclis üstünlüğünden kopuşu

simgeliyor ve 30'lu yıllarda Kıta Avrupası'ndaki gelişmelere benziyor. Totaliter ve otoriter rejimlerin ortak paydası “şef”. Tüm Avrupa’da demokrasinin rafa kaldırıldığı rejimlerde “şef” karizması giderek vurgulanıyor.

İki dünya savaşı arası Avrupası'nda güçlenen otoriter ve totaliter rejimler liberal devlete karşı kesin tavır alıyorlar; liberal devletle uluslaşmanın uyum sağlayamayacağını ileri sürüyorlar. Cumhuriyet Halk Partisi'nin “halkçılık umdesi” kısmen bu yükselen dalgadan, kısmen 3. Cumhuriyet Fransası'nın solidarizminden esinleniyor. Tek-Parti yönetimi liberal devletin ulus birliğini bozucu olduğunu, toplumda sınıflaşmaya yol açtığını savunuyor. Türkiye Cumhuriyeti'nin çekiştirici, çarpıştırıcı, ulusal birliği bozucu liberal devlet tipini benimsemiyeceği açık bir şekilde ifade ediliyor.

Rejimdeki tüm bu kapanışa karşın, demokrasinin nesnel koşulları Tek Parti ortamında bir ölçüde oluşuyor. Özel alanı düzenleyen Medeni Kanun'dan kadına seçme-seçilme hakkına geniş bir demokrasinin yapısal sorunlarına çözüm getirmeye yönelik önlemler. Tek Parti dönemindeki eğitim seferberliği bireyi kulluktan yurttaşlığa yükseltmeye yönelik bir girişim. Sanayi toplumu olma özlemi demokratik toplumun uzun dönemde çimentosunu oluşturuyor. Türkiye’de Tek Parti dönemi siyasal demokrasiden yoksun olsa da, hatta giderek otoriter bir çizgiye girse de, çağdaştırıcı işleviyle demokrasinin nesnel koşullarını oluşturmaktan geri kalmıyor.

30'lu yıllarda Türkiye’de rejim otoriter bir yapıya yönelse de, Cumhuriyet hiçbir zaman Balkan diktatörlüklerinin çizgisine girmiyor. Savaş öncesi halk arasında Avrupa'daki gelişmelerin etkisiyle antisemit görüşler revaç bulduğu bir dönemde Cumhuriyet hükümeti bu esintiye kapılmıyor; hatta ırkçılığın önünü kesme girişimlerinde bulunuyor;²² Kıta Avrupası'ndaki hakim militer düşünceye prim tanımıyor. II. Dünya Savaşı yaklaştıkça “şef” sözcüğü giderek yaygın kullanım alanı bulsa da meclis hiçbir zaman kapatılmıyor. Bu dönemde Kıta Avrupası’nda, ve yakınımız Balkanlar'da olduğu gibi ne devlet terörü uygulanıyor, ne de kaba kuvvet ve işkenceyle toplumsal katmanlar yıldırılıyor.²³ 1923-1945 dönemi bir bütün olarak algılandığında Türkiye'de Tek Parti rejimi bir tür “otoriter modernizm”.

Bu makalenin ilk versiyonu Almanca yayımlandı:

Zafer Toprak, “Das Einparteiensystem und der autoritare Modernismus in der Türkei zwischen den Weltkriegen,” *Comparativ - Macht und Geist Intellektuelle in der Zwischenkriegszeit*, cilt 5 (1995), sayı 6, sayfa 119-134.

Genişletilmiş Türkçe versiyonu için Bkz: Zafer Toprak, “Türkiye’de ‘Sol Faşizm’ ya da Otoriter Modernizm 1923-

¹ Pierre Milza, *Les Fascismes*, Paris; Seuil, 1991.

² Pierre Milza, *Fascismes et idéologies réactionnaires en France, 1919-1945*, Paris, Colin, 1969.

³ Pierre Milza, *Le Fascisme italien et la presse française*, Bruxelles, Complexe, 1987.

⁴ Pierre Milza, *Fascisme français – Passé et Présent*, Flammarion, 1987.

⁵ Pierre Milza & Serge Berstein, *Le Fascisme italien*, Paris, Seuil, 1980.

⁶ Michèle Cointet-Labrousse, *Vichy et le fascisme – Les hommes, les structures et les pouvoirs*, Paris; Complexe, 1987.

⁷ Robert Soucy, *French Fascism – The First Wave, 1924-1933*, Yale University Press, 1986; Robert Soucy, *French Fascism – The Second Wave, 1933-1933*, Yale University Press, 1995; David Carroll, *French Literary Fascism – Nationalism, Anti-Semitism, and the Ideology of Culture*, Princeton; Princeton University Press, 1995.

⁸ Philip Morgan, *Fascism in Europe 1919-1945*, Routledge, 2003.

⁹ Gert Sorensen & Robert Mallett, *International Fascism 1919-45*, Frank Cass, 2002.

¹⁰ V. Khoros, *Populism: Its Past, Present and Future*, Moscow; Progress Publishers, 1980, s. 5-9.

¹¹ Pierre Milza, *Les fascismes*, s. 251-252.

¹² Pierre Milza, *Les fascismes*, s. 438.

¹³ Eric Hobsbawm, *The Age of Extremes: A History of the World, 1914-1991*, Pantheon, 1994.

¹⁴ Roger-Gérard Schwartzberg, *Sociologie politique*, Montchrestien, 1988.

¹⁵ Maurice Duverger, *Les Partis politiques*, Armand Colin, 1976.

¹⁶ Eric Hobsbawm, *The Age of Empire: 1875-1914*, Pantheon, 1987.

¹⁷ Stephen J. Lee, *The European Dictatorships 1918-1945*, Routledge, 1987.

¹⁸ Mogens Pelt, “The Establishment and Development of the Metaxas Dictatorship in the Context of Fascism and Nazism, 1936-41,” Gert Sorensen & Robert Mallett, *International Fascism 1919-45*, içinde, Frank Cass, 2002, s. 142-172.

¹⁹ Zafer Toprak, “Radikal Sosyalist ‘Enternasyonal’ ve Cumhuriyet Halk Fırkası 1927 Kongresi,” *Toplumsal Tarih*, sayı 106, Ekim 2002, s. 42-49.

²⁰ *C.H.F. Halkevleri Talimatnamesi*, Ankara; Hakimiyeti Milliye Matbaası, 1932, s. 4-5. Halkevleri Talimatnamesi “halk kültür teşkilâtı”nın her geçen gün önemini arttığını vurgular, ve “millî kültür” örgütleri olarak üç örnek gösterir. Macaristan’da 1867’den Macar Millî Kültür Cemiyeti, Uranya Cemiyeti, Amele Jimnazları, ve Çiftçi dernekleri etkindir. Bunların yüzlerce kültür yurdu vardır. Çekoslavakya’da Mazarik Halk Terbiye Müessesesi’nin bünyesinde dört yüze yakın kültür yer alır. Faşistlerin bütün İtalya’yı kapsayan Dopolavora isimli “millî kültür teşkilâtı” ve bu örgütün 1586 kültür derneği ile ulusal konularda piyesler temsil eden gençlerden oluşan bin kadar amatör temsil grubu vardır. Yalnız 1930’da açtıkları halk kütüphanelerinin sayısı 8000’dir. Faşist Dopolavoro örgütü bir yıl önce İtalya’nın eğişik kent, kasaba, nahiye ve köylerinde 27 bin kadar ulusal bayram gösterileri düzenlemişlerdir. Aynı örgüt İtalya’da 1500’den fazla “amelî bilgi kursları” yönetmiştir. Almanya’da ise sayısız “halk kültür teşkilatı” vardır. Bunlardan Nurenber’teki kültür derneğinin yönettiği yüksek halk mektebinin sürekli kurslar için 60, geçici kurslar için 110, toplam 170 öğretmeni vardır.

²¹ Cumhuriyet Halk Partisi Büyük Kurultayının Fevkalâde Toplantısı 26. XII. 1938 Tüzük Tadil Teklifi.

²² Zafer Toprak, “1934 Trakya Olaylarında Hükümetin ve CHF’nin Sorumluluğu,” *Toplumsal Tarih*, sayı 34, Ekim 1996, s. 19-25.

²³ Zafer Toprak, ‘‘Türkiye’de Muhalefetin Doğuşu: II. Dünya Savaşı ve Tek Parti’nin Sonu,’’ *Toplumsal Tarih*, sayı 121, Ocak 2004, s. 70-75.